

سلجوقیان

در آسیای کهن

اثر: تامارا تالبوت رایس

برگردان: رقیه بهزادی

سرشناسه: رایس، تامارا تالبوت Rice, Tamara Talbot

عنوان و نام پدیدآور: سلجوقیان در آسیای کهن / اثر تامارا تالبوت رایس؛ برگردان رقیه بهزادی.

مشخصات نشر: تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۹.

مشخصات ظاهری: ۲۵۱ ص:، جدول.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۴۷۳-۳

فهرست‌نویسی: فیبا

یادداشت: عنوان اصلی: The Seljuks in Asia Minor

یادداشت: واژه‌نامه.

موضوع: ایران - تاریخ - سلجوقیان، ۴۲۹-۵۹۰ ق.

شناسه افزوده: بهزادی، رقیه، ۱۳۱۱- مترجم

شناسه افزوده: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رده‌بندی: کنگره: ۱۳۸۹ س ۸ / ر ۲۴ / DSR ۸۰۹

رده‌بندی دیویی: ۹۵۵/۰۵۲ کتابشناسی ملی: ۲۱۷۷۶۷

سلجوقیان در آسیای کهن

مؤلف: تامارا تالبوت رایس

مترجم: رقیه بهزادی

ویراستار: زهره بهجو

ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مدیر نشر: ناصر زعفرانچی

ناظر چاپ: مجید اسماعیلی‌زارع

نسخه‌پرداز: امیر خرم

حروف‌نگار و صفحه‌آرا: سهیلا بابایی

طرح جلد: عین‌الله آزموده

اجرای جلد: اعظم صادقیان

چاپ اول: ۱۳۸۹

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: پردیس دانش

ردیف انتشار: ۴۹-۸۹

به‌ها: ۶۵۰۰ تومان

حق چاپ برای پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی محفوظ است.

ISBN 978-964-426-473-3

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۴۲۶-۴۷۳-۳

نشانی: تهران، صندوق پستی: ۱۴۱۵۵۶۴۱۹، تلفن: ۸۸۰۴۶۸۹۱۳، فاکس: ۸۸۰۳۶۳۱۷

فهرست‌ها

۷	فهرست لوح‌ها
۱۱	فهرست تصاویر
۱۳	مقدمه
۱۷	فهرست سنوات مهم
۲۵	فصل اول: پس‌زمینه تاریخی
۴۳	فصل دوم: تاریخ سلجوقیان روم
۸۱	فصل سوم: شیوه زندگی سلجوقیان
۱۱۵	فصل چهارم: اندیشه و ادبیات دینی و دنیوی
۱۳۱	فصل پنجم: هنر
۱۵۹	فصل ششم: هنرهای کوچک
۲۴۵	کتابنامه

فهرست لوحها

۱. خاتونیه کامی، قونیه
۲. کوشک علاءالدین، قونیه
۳. آرامگاه علاءالدین کامی، قونیه
۴. علاءالدین کامی، قونیه
۵. گنبد مدرسه بویوک قره طای، قونیه
۶. مدرسه بویوک قره طای، قونیه
۷. اینجه مناره مدرسه، قونیه
۸. دروازه اینجه مناره مدرسه، قونیه
۹. مناره‌ها و برجهای کوچک در ارزروم
۱۰. دیوارهای ارگ قونیه
۱۱. چifte مناره مدرسه، سیواس
۱۲. گوک مدرسه، سیواس
۱۳. سرستون از چifte مدرسه، سیواس
۱۴. جزئیات چifte مدرسه
۱۵. دروازه خان سلطان در جاده قونیه - عسکریه
۱۶. مسجدخان سلطان در جاده قیصریه - سیواس
۱۷. تزیینات پیکرتراشی بر روی خان سلطان در قیصریه - سیواس
۱۸. تزیینات مارسان، خان سلطان در قیصریه - سیواس
۱۹. گنبدخان سلطان قیصریه - سیواس
۲۰. خان در ترجان Tercan
۲۱. راهروی مسقف درخان در ترجان
۲۲. تالار خان سلطان در سیواس - قیصریه
۲۳. پل توکات
۲۴. ماماخاتون گنبد، ترجان

۲۵. چifte مدرسه در ارزروم
۲۶. درون ماما خاتون گنبد، ترجان
۲۷. مسجد اشرف اوغلو، بی شهر
۲۸. قصر دیوریغی
۲۹. قزل کوله، علائیه
۳۰. زرادخانه دریایی یا ترسانه، علائیه
۳۱. گنبد محمود حیرانی، آق شهر
۳۲. مقبره نورالدین بن سستی مور، توکات
۳۳. چادرهای مغولی در ۱۲۵۳
۳۴. دوز گنبد، فیصریه
۳۵. آرامگاه شاهزاده خانم حلیمه، دریاچه وان
۳۶. مقبره خداوند خاتون، نقده
۳۷. ستون و سربستون، چifte مدرسه، ارزروم
۳۸. مسجد ویرانه، عینا شهر
- ۳۹ و ۴۰. نقشمایه های تزیینی، اولوکامی، دیوریغی
۴۲. سرگاونر از مفرغ
۴۳. نمای خان قره طای
- ۴۴ و ۴۵. تزیینات نمای آق خان
۴۶. نمای آرامگاه توروتمای، آماسیه
۴۷. وزنه مفرغی اورتوکیایی
۴۸. وزنه مفرغی سلجوقی
۴۹. شیر حجاری شده از ارگ، دیوریغی
۵۰. شیراز کوشک علاءالدین، قونیه
۵۱. ابوالهول حجاری شده
۵۲. قاب بند تزیینی، حجاری شده از چifte مدرسه ارزروم
۵۳. عقاب دوسر، دیوریغی
۵۴. عقاب حجاری شده، قونیه
۵۵. عقاب دوسر، ارزروم
۵۶. قاب پنجره حجاری شده
۵۷. ازدهای حجاری شده، قونیه
۵۸. تخته سنگ حجاری شده که مردی را با قوش نشان می دهد، قونیه
۵۹. تخته سنگ حجاری شده که شیری را نشان می دهد، قونیه
۶۰. نقش کنده کاری شده، قونیه
۶۱. تخته سنگ حجاری شده که سربازانی را نشان می دهد

۶۲. نقش حجاری شده سنگ، قونیه
۶۳. پیکره عودنواز
۶۴. ظرف مفرغی و میناکاری شده اورتوکیایی
۶۵. قلاب زرین کمر بند
۶۶. درهای محراب، مسجد اشرف اوغلو
۶۷. درب چوبی کنده کاری شده
۶۸. کرکره های چوبی مسجد حکیم بی، قونیه
۶۹. محراب کاشیکاری شده مدرسه صاحب عطا، قونیه
۷۰. فرش از مدرسه علاءالدین، قونیه
۷۱. رحل کنده کاری و رنگ شده برای قرآن، قونیه
۷۲. جزئیات نقاشی یک رحل قرآن
۷۳. رحل گشوده قرآن
۷۴. قدح در موزه قیصریه
۷۵. کاشی لعابدار درباره شکار بهرام گور
۷۶. بخشی از قالی، قونیه
۷۷. پارچه ابریشمی با طرح پلنگ
۷۸. پارچه ابریشمی با طرح عقاب
۷۹ و ۸۰. سکه های سلجوقی

فهرست تصاویر

۱. نقشه متصرفات سلجوقیان، به ویژه سلجوقیان بزرگ ایران..... ۴۱
۲. نقشه متصرفات سلجوقی، با اشاره ویژه به سلجوقیان روم..... ۵۰
۳. شمشیرهایی با پایانه‌های دو سر..... ۸۴
۴. تخت چوبی کینخرو سوم..... ۹۰
۵. ارتفاع و نقشه کوشک حیدری..... ۹۷
۶. سرهای حجاری شده در دیورغی..... ۹۹
۷. خان (کاروانسرای) ترجان..... ۱۰۱
۸. نقشه خان سلطان، جاده قیصریه - آق‌سرای..... ۱۰۲
۹. ترسانه یا کارگاه کشتی‌سازی، علائیه..... ۱۰۶
۱۰. طرح مؤسسه ماه‌پری خواند، قیصریه..... ۱۱۱
۱۱. نعل درگاه از مرمر، مسجد علاءالدین، قونیه..... ۱۱۲
۱۲. طرح گوک مدرسه، سیواس..... ۱۳۴
۱۳. نقشمایه حجاری شده، آق‌خان، آق‌سرای..... ۱۳۱
۱۴. ارتفاع و طرح اولوکامی، قیصریه..... ۱۳۸
۱۵. طرح خان سلطان، جاده قیصریه - سیواس..... ۱۳۸
۱۶. طرح، اولوکامی و تیمارستان، دیورغی..... ۱۳۹
۱۷. طرح، مدرسه صحبیه، قیصریه..... ۱۴۵
۱۸. طرح، خان کسبک کوپرو کرشهر..... ۱۴۷
۱۹. طرح، خان سری جاده اورگوب - آوانوسا..... ۱۴۸
۲۰. قزل‌قله یا برج قرمز، علائیه..... ۱۵۰
۲۱. چشمه، مدرسه صاحبه، قیصریه..... ۱۵۲
۲۲. کوشک حیدری، قیصریه..... ۱۵۳
- ۲۳ و ۲۴. تزیینات کوشک حیدری، قیصریه..... ۱۵۳
- ۲۵ و ۲۶. طرحهایی از بناهای قبادآباد..... ۱۵۴
۲۷. تزیینات آرامگاه وزیر صاحب‌عطا، قونیه..... ۱۶۳
۲۸. نقشمایه به شکل کلید یونانی، قونیه..... ۱۶۳

۲۹. نقشمایه حجاری شده از اولوکامی و تیمارستان دیورینی ۱۶۵
۳۰. تزییناتی با الگوهای هندسی ۱۶۷
۳۱. نقشمایه کنده کاری شده، اولوکامی، دیورینی ۱۶۷
۳۲. طومار برگ نخلی، بویوک قره طای مدرسه، قونیه ۱۶۹
۳۳. نقشمایه لاله یا نیلوفر آبی ۱۶۹
۳۴. نقشمایه دو برگه ۱۶۹
۳۵. نقشمایه‌هایی از برگهای دولبه‌ای و لاله ۱۷۰
۳۶. کاشی لعابدار، آرامگاه صاحب عطا، قونیه ۱۷۰
۳۷. کاشی موزائیک، سیرچلی مدرسه، قونیه ۱۷۱
۳۸. کاشی با نقشمایه برگ دولبه‌ای ۱۷۱
۳۹. کاشی لعابدار با نقشمایه ویژه ۱۷۱
۴۰. کاشی لعابدار با ستاره‌ای در هشت ضلعی ۱۷۲
۴۱. نقشمایه تزیینی، سیرچلی مدرسه، قونیه ۱۷۲
۴۲. ستون از چینه ملوم، ازرورم ۱۷۳
۴۳. نقش حجاری شده یک گوزن خوابیده، گورگی بویوک نکه سی نیک‌سر ۱۷۴
۴۴. الگوهای کاشی موزائیک، قونیه ۱۷۴
۴۵. تندیس سنگی از یک گریفین ۱۷۵
۴۶. کاشی با تصویری که رسم دوره‌ای را نشان می‌دهد، قونیه ۱۷۷
۴۷. جزئیات کاشی که جامه‌ای را نشان می‌دهد، قونیه ۱۷۷
۴۸. ظرفی سفالین با نقوش ۱۷۸
۴۹. نقشمایه از یک منبر کنده کاری شده ۱۷۹
۵۰. کاشی لعابدار با نقشهایی از گچ، قونیه ۱۸۰
۵۱. کاشی از قونیه با نقش ۱۸۱
۵۲. بخشی از یک کاشی، قونیه ۱۸۲
۵۳. بخشی از یک کاشی ستاره مانند، قونیه ۱۸۳
۵۴. نقشمایه‌های حیوانی از یک قالی در قونیه ۱۸۶
۵۵. طرحهای قالی قونیه ۱۸۷
۵۶. علایم داغ در قرن بیستم در آسیای مرکزی ۱۸۷
۵۷. جزئیات قالی قونیه‌ای ۱۸۸
۵۸. بخشی از قالی مسجد علاءالدین، قونیه ۱۸۸

مقدمه

جالب توجه است که در چهارراه‌های گذشته توقف کنیم و بیندیشیم چه اوضاعی ممکن بود پیش بیاید، اگر تصمیماتی که در زمانی معین گرفته شده بود تغییر می‌یافت، یا دگرگون می‌شد. در نهایت، اغلب اوقات، حوادث ظاهراً بی‌اهمیتی بوده که مسیر تاریخ بعدی را تعیین می‌کرد و شاید قرن‌ها بعد و احتمالاً در مراحل بسیار دورتر از آنهایی بود که در آنجا خود حوادث شکل می‌گرفت. این نکته بیشتر در مورد ترکان سلجوقی صدق می‌کند. اگرچه امپراتوری آنان اندکی بیش از دو سده (۱۰۷۱ تا ۱۳۰۰ میلادی) دوام یافت، نفوذ آنان در سیاست امروزی هنوز آشکار است، و می‌توان باور داشت که شهرت سلجوقیان در شکست‌ناپذیری بود که مغولان را بر آن داشت به دولت کُیف Kiev در روسیه حمله کنند و توجه خود را به حمله به ایران و عراق معطوف ندارند. (این شهرت شکست‌ناپذیری سلجوقیان متکی بر یک سلسله پیروزی‌های عظیم بود که در آنها بر بیزانس، قوای صلیبیون اروپای غربی و لشکریان شاهان نیرومند خوارزم غلبه کردند). اگر این واقعه روی نمی‌داد روسیه، حتی اگرچه هنوز تابع مغولان بود، احتمال داشت بتواند روابطی را که با اروپای غربی برقرار ساخته بود مستحکم کند، و در آن صورت ممکن بود از روحیه برانگیزانندهٔ رنسانس بهره‌مند شود و در تکامل اجتماعی و اقتصادی اروپا سهم گیرد. اگر حوادث، چنین مسیری را پیموده بود تاریخ روزگار اخیر تا چه اندازه تغییر می‌کرد!

سخن به اینجا پایان نمی‌پذیرد، اگر تاریخ را بنا به اعتقاد هرودوت ترکیبی از تصادف و شخصیت تلقی کنیم در آن صورت، سلجوقیان را باید مسئول حادثهٔ بسیار مهم دیگری در اروپا بدانیم. بنابر قولی، طایفه ترک عثمانی، نخستین متصرفات خود را در آسیای کهن ناشی از اعطای یکی از آخرین سلاطین سلجوقی روم می‌دانند. از این پایگاه

کوچک در آناتولی بود که طایفه عثمانی بعدها توانست به سوی غرب پیش برود و بخش اعظم اروپا را در نوردد و در قسطنطنیه دولتی با اهمیت جهانی تأسیس کند. در اینجا ممکن است این سؤال پیش بیاید که اگر سلجوقیان به آنان تیولی نبخشیده بودند چه حادثه‌ای ممکن بود رخ دهد؟

اما ماهیت عظیم این رویدادها، خاطره سلجوقیان آسیای کهن را جاودان نساخت. آن عده از تاریخ‌نویسان سده‌های نوزدهم و اوایل سده بیستم، که از آنها یاد می‌کردند، مایل بودند که از ارزش آنان بکاهند و هیچ اقدام مثبتی غیر از آنچه که جنبه نظامی داشت به آنان نسبت ندهند، زیرا این نویسندگان سلجوقیان را گروهی از بربرهای نیمه بیابانگرد به شمار می‌آوردند و شهرتشان را بیشتر مدیون نهب و غارتی می‌دانستند که در آسیای کهن انجام داده بودند. شکل امروز آموخته است که ویرانی جزء اصلی هرگونه جنگ و محاربه است. سلجوقیان پیوسته سرگرم مبارزه بودند، و مسیر خرابیهایی که در هر درگیری به بار می‌آمد به خوبی حاکی از متصرفات دوردست و پیشرفتهای شگفت‌انگیز و عقب‌نشینیها و همچنین حاکی از تغییرات ناگهانی سیاست آنها بود. در عین حال، اکنون معلوم می‌شود که یک سلسله راههای حالب توجه و کاروانسراهای عظیم و تعداد بیمارستانها و مکتبها و مدارس باشکوه و مساجد و آرامگاههای بی‌شمار در نتیجه توجه آنها به نیازهای اقتصادی و معنوی قوم خود آنان تأسیس یافت.

سلجوقیان ذاتاً سازندگان متصرفات گسترده بودند، و تقدیر چنین بود که ارتقای آنان به قدرت، با یک دوره هیجان‌انگیز و غیرمعمول در تاریخ مصادف شود. این خود عصر پیشرفت عظیم روحی و معنوی و فرهنگی بود که تکامل صومعه‌گرایی فرقه بندیکتین Bene-dictine و زمینه جنگهای صلیبی دو جنبه آن را تشکیل می‌داد. نظامهای اقتصادی و اجتماعی تازه‌ای تکامل می‌یافت؛ اندیشه و دانش وارد مرحله تازه‌ای می‌شد. جهان پر از مردان بزرگ بود و سلجوقیان مدیران برجسته و با کفایت و شاعران الهام‌یافته و صوفیان ژرف‌اندیش و فیلسوفان متفکر و دانشمندان آزمایشگری در اختیار داشتند. ملکشاه، سلطان سلجوقیان بزرگ ایران، که خود نویسنده ارجمندی بود، مشاوری دانا و خدمتگزاری باوفا و یکی از روشنفکرترین سیاستمداران روزگار، یعنی نظام‌الملک والامقام را، در اختیار داشت. پورسینا، عمر خیام، فردوسی و صلاح‌الدین نمونه‌هایی از شخصیت‌های بزرگی بودند که در شرق بر روی صحنه آمدند؛ در غرب، رهبرانی روحانی مانند فرانسیس مقدس st. Francis اهل آسی سی Assisi، هوشمندانی چون فردریک

دوم هوهن اشتوفن Hohenstaufen، در ایجاد زمینه فرهنگی تأثیری به سزا داشتند، زیرا فردریک، علی رغم درنده‌خویی طبیعتش، به عنوان «نادره دوران» به شمار می‌آمد. در میان شرق و غرب، بیزانس قرار داشت، در حالی که ثروت و قدرتش هنوز کاهش نیافته و فرهنگ هزارساله‌اش هنوز دست نخورده باقی مانده و شوالیه‌گری ویرانگر نتوانسته بود روحیه خلاقه مردم آن را، حتی پس از فاجعه فتح قسطنطنیه در ۱۲۰۴، درهم شکند. درست است که جنگ عملاً بدون وقفه ادامه داشت و سلجوقیان مانند ترکان اساساً قومی جنگجو بودند، اما می‌دانستند که از زمانهای صلح و آرامش چگونه استفاده کنند. سرگذشت اقدامات آنها و میراثی که برای بازماندگان عثمانی خود باقی گذاشتند در این کتاب به رشته تحریر درآمده است.